سرائیکی غزل
حیدر قریشی

مرتب

حیدر قریشی

ناشر

جدید ادب پبلی کیشنز خان پور

تعاون

ممتاز اکیڈمی بھٹہ واہن

کتاب داناں ——— سرائیکی غزل

مرتب ——— حیدر قریشی

گنتری ——— ترے سو

چھپئی دی تاریخ ——— ستمبر ۱۹۸۰ء

سرورق ——— شفیق فاروقی

کتابت ——— عطاالله طارق دھریجہ

چھاپے دے مالک ——— ریاست حسین خان

چھاپے داناں ——— نامی پریس بینبہ اخبار بازار انارکلی لاہور

چھاپن والے ——— جدید ادب پبلی کیشنز خان پور

تعاون ——— ممتاز اکیڈمی بھٹہ واہن

مل ——— چھی سو پئے

ابا جیؒ دے ناں

جے ماء بولی کوں بُھل ویسوں
تاں ککّھاں وانگوں رُل ویسوں

فقیر میاں الٰہی بخش سرائی لیکھی

لیّہ شہر

فہرست

غزلاں

گفتگو !

اج توں کجھ ورہے پہلاں سرائیکی اچ تنقید دا خانہ اصلوں خالی ہا - ول کجھ لوکاں نے ہمت نال کم گدھا تے ایں طراں سرائیکی تنقید دا مڈھ بدھیج گیا۔ میڈے نزدیک ایں ویلے سرائیکی تنقید اچ سب توں اہم ناں سئیں م - ی - قیصرانی دا ہے جنہاں دی علمی بصیرت تے تنقیدی بصارت دا میں غائبانہ طور تے نیاز مند ہاں تے میڈے دل وچ انہاں دا بہوں احترام تے محبت ہے ۔ پچھلے ڈیہاں "سوجھلا" نمبر۶ اچ انہاں دا ہک تنقیدی مضمون چھپیا۔ جیندے وچ انہاں نے سرائیکی زبان دے مزاج تے غزل دی صنف دے مزاج دا جائزہ گھن تے سرائیکی اچ غزل گوئی کوں مسترد کر ڈتے

اے مضمون پڑھ تے میکوں خیال آیا جو اساڈی سرائیکی تنقید اچ اجن تئیں صحت مند اختلاف رائے کرن یا اوکوں بشاشت نال قبول کرن دی کوئی دا نخ روایت قائم نہیں تھئی ۔ کیوں نہ میں ایں سلسلے وچ مڈھ بدھ تے کوشش کر ڈیکھاں۔ چنانچہ قیصرانی سئیں دے اوں مضمون دے جواب اچ ول میں وی ہک مضمون لکھیا تے بن قیصرانی سئیں دا مضمون۔ میڈا جوابی مضمون تے ول غزل دی اہمیت دے حوالے نال سرائیکی دے اہم غزل لکھن آلیں دیاں چونڑویاں غزلاں دا ہک انتخاب حاضر ہے ۔ ایں انتخاب دے سلسلے وچ میں کوشش کیتی اے جو جتنے دی اہم غزل گو شاعر ہن ساریاں دی ہک ہک غزل ضرور شامل کر گھناں میڈے اپنے علم دے مطابق سارے اہم ناویں وچوں ہک تاں رشید قیصرانی سئیں دا ناں رہ گئے ۔ انہاں دی غزل نہیں مل سگی۔ جے انہاں دی غزل مل ویندی تاں ایں انتخاب وچ شامل ہوندی ۔ (ہن تاں رشید قیصرانی سئیں کوں بجھ دی کوہیں ڈے سگدے)
تریے بئے ناں وی رہ گن - رشید عثمانی ، نشتر محمودی ، رفیق احمد پوری
پر انہاں توں علاوہ وی جے کوئی اہم ناں چھک گئے تاں میڈی طرفوں ایں کوتاہی تے معذرت.
میں یقین رکھیندا ہاں جو سرائیکی ادب دے سارے پڑھے لکھے قاری نے خاص طور

تے سیّس م۔ ی قیصرانی ایہ مختصر جیہی کتاب کوں خوش دل نال قبول کریسن چھے بازی دی نشاندہی بغیر اختلاف رائے دا حق الّتبہ ہر کہیں کوں حاصل ہے تے میں وی کہیں سنجیدہ اختلاف رائے کوں علمی سطح تے خوش آمدید اکھیساں۔ کتاب دے آخر اچ میں فن دے بارے اپنا ہک مضمون وی شامل کریندا پیاں تاں جو فن دے بارے میڈی سوچ دا زاویہ کہیں توں اوڈھر ناں رہے۔

آخر اچ اللہ مولا پاک دا شکر پڑھن دی ضروری سمجھداں جیڑھا میں جیہے نالائق کوں وی اپنے فضل، اپنے پیار تے اپنی رحمت نال اے علمی تے ادبی مقام ڈیندے بیاں ترتیباں وی ڈیندا پئے۔ میں اپنے عجز تے نیاز نال اللہ مولا پاک دا شکر گزار ہاں

۲۔ ی۔ تیجوانی

غزل تے اسدی دا مزاج

غزل عربی زبان دا لفظ اے جیدا مطلب تریمتیں نال گالھ بہار یا تریمتیں دے حسن جبین تیں
عشق وغیرہ دے متعلق گفتگو تیں یا دل غریات نیز پیالہ و شراب دی گالھ بات ہے۔ شاعری دی
ایں صنف دا منڈھ عربی زبان اچ بدھا گیا اسلام دے آون کنوں پہلے عرب دے شاعر غزل
کنوں زیادہ قصیدے کوں استعمال کریندے ہن، پروفیسر آربری دے مطابق عرب بدوؤں
دے نیڑے ادب سنگیکے نو ڈیج کیں چھڑا قصیدے دیچ آگیا ہا۔ البتہ جڈن عرباں کوں ترقی
یافتہ تہذیباں نال واسطہ پیا تاں صورت کجھ ڈیج گئی اموی خلافت دے چھیکڑی تیں عباسی
خلافت دے موہریں سالیں اچ ایں ادب دے تاریخ داناں کوں قصیدے دی فارم
اچ، بلکہ مختصر غنائیہ منظومات زیادہ تعداد اچ ملدن (قصیدے دی فارم اچ ایں سانگوں
جو ایہہ منظومات قافیہ دار ہوندیاں ہن تیں مختلف وزناں اچ لکھیج سگیندیاں ہن مگر
CONTENT اچ ایہہ منظومات قصیدے کنوں ایں طرحاں ہٹ کے ہوندیاں
ہن جو ہناندا ہر شعر اپنے تیں مکمل مضمون ہوندا ہائی جیویں کہ قصیدے دیچ ہک وحدت
موضوع ہوندی ہے) ایہہ مختصر غنائی تے عشقیہ منظومات غزل دے ناں نال مشہور تھئے۔
شروع اچ ایندا موضوع زیادہ تر تریمت، عشق، حسن، شراب، پیالہ وغیرہ وغیرہ ہوندے ہن
عربی زبان اچ غزل دے بہوں وڈے وڈے مثلاً ابونواس، عمرو بن ابی ربیعہ، جریر،

فیروز دی تیں بے ان گنت استاد شاعریں دے ناں آندن۔ عرباں کنوں غزل فارسی اِچ آن وڑی۔ فارسی اِچ غزل دے پرانے شاعریں وچوں رودکی، دقیقی، عنصری، ابوالفراج، رومی، مسعود سعد سلمان تیں انوری وغیرہ شامل اِن۔ فارسی غزل دا تاج، حافظ شیرازی اے جیندے برابر دا غزل گو شاعر شاید حالی تئیں پیدا نہیں تھیا۔

برصغیر پاک و ہند اتیں مسلمان بادشاہاں دے قبضے نال فارسی بان آتھاں آئی تیں اپنی صنف سخن سمیت ائی۔ دربارتیں اشرافیہ (ARISTOCRACY) دی زبان ایہا فارسی زبان بنی مگر برصغیر دے مقامی لوکاں دیاں بولیاں او ہے ہن جیرھیاں صدیاں کنوں اتھوں دی بھوئیں تے دھرتی کنوں جمیاں ہن انہاں وچوں ہک اتری ہندوستان دی وادی گنگا دجمنا دی بولی ہندوستانی یعنی اردو ہائی چنانچہ جیرھلے مسلمان بادشاہاں تیں اشرافیہ نے اپنی گالھ عام لوکاں تیں رعایا توڑیں پجاون شروع کیتی تاں فارسی دے علاوہ ہندوستانی زبان دی استعمال کیتی مگر رسم الخط عربی فارسی دا ای رکھیو تے ایں توں علاوہ مسلمان اشرافیہ نے اپنی گالھ مہاڑیں تے گفتگو دے ذریعہ ہندوستانی بولی دچ فارسی، عربی تیں ترکی دے لفظ گھسوڑ چھوڑتے۔ رہی سہی کسر مسلمان شاعراں نے پوری کر ڈتی جنہاں ہندوستانی دچ عربی تیں فارسی تیں ترکی دے لفظاں کوں خوب وارڈتا ایندا نتیجہ ایہہ نکتا جو کجھ عرصے بعد ہندوستانی بولی اتیں عربی تے فارسی دا اثر ہوں زیادہ تھی گیا چنانچہ ایہہ بولی ہندوستانی کنوں اردو اکھویجن پے گئی جیویں جو اتلی سطراں وچ عرض کیتا گے اردو اتے مسلمان بادشاہاں تیں اشرافیہ دے سانگے عربی تے فارسی دا ہوں زیادہ اثر پے گیا۔ چنانچہ اردو شاعراں نے شاعری دچہ عربی تیں فارسی فارم (FORMS) نسنگ درتیا ایں طرحاں غزل اردو دچ بئی تیں اردو شاعری دی ہک پکی تے مستقل صنف بن گئی۔

انگریزاں نے جیرھلے پنجاب تیں پاکستان دے بئیاں علاقیں اُتیں قبضہ کیتا تاں انہاں نے اتھوں دے مقامی لوکاں دا ذریعہ تعلیم اردو مقرر کیتا۔ چنانچہ موجودہ پاکستان اِچ اردو رابطہ (LINQUA FRANCE) تیں تعلیمی زبان بن گئی ایندا نتیجہ ایہہ تھیا جو مقامی شاعراں تے ادیباں نے (باوجود ایں گالھ دے جو انہاں دی مادری زبان اردو نہ ہئی) اردو کوں اظہار دا ذریعہ بنایا۔ پاکستان دی آزادی توں بعد ایہے حالت مزید پک گئی مگر ہولیں ہولیں مقامی زبانیں

دی اپنی ہستی منوادن دا اہر شروع کر ڈِتا نیں پڑھے لکھے شاعر حضرات نے
اپنی اپنی مادری زباناں وُد توجہ ڈِتی۔ پچھلے ہک کوڑا ئیں کھور ا ایہہ ہے بد ایں
شاعر تیں دانشور پوری طرحاں اردو دے کن کپراچ پھتے ہوئے ہن چنانچہ
شاعراں نے اپنی مقامی زباناں وچ ہو بہو اردو دیاں فارم (FORMS) استعمال
کیتیاں۔ ایہہ حالات ہن جنہاں دے وچ سرائیکی شاعراں نے غزل دی فارم
استعمال کیتی۔

سرائیکی وچ غزل دا ماضی کوئی خاص قابل ذکر نہیں۔ اگلی سطراں وچ
آکھیا گئے جو غزل عربی کنوں فارسی، فارسی کنوں مسلم ہندوستان دے پایۂ
تخت دہلی۔ دہلی دے حوالے نال اردو زبان اچ تیں اردو کنوں سرائیکی
وچ آئی ہے۔ سوال ایہہ پیدا تھیندے جو کیا اساڈی سرائیکی دی دفت، نانا
پتا ئیں مزاج غزل کوں سباندے یا کوئی ناں؟ ایں سوال دے جواب
گھنے سرائیکی تیں عربی دی وفت، لفظیں تیں حرفیں دے ماترے تیں
وزن کوں ڈیکھنا پوسی۔ ماہرین لسانیات عربی کوں سامی (SEMITIC)
سرائیکی کوں ہندآریائی زبان اہدن (سرائیکی دی بناوٹ تیں وکیبلری وچ دراوڑی
اثرات دے امکانات کوں اکھاں توں اوڈھرنی کیتا ونج سگیندا) ایں سانگوں
انہاں ڈوہاں دے لفظاں دی بناوٹ تیں انہاں دے ماتریں وچ فرق ہے۔
عربی دے لفظاں وچ زیر، زبر، پیش، شد، مد، جزم وغیرہ پوری طاقت نال
استعمال تھیندن۔ مثلاً زیر دی جاہ شد یا ہک الف دی جاہ الف مد لا ڈیون
نال لفظ دا معنیٰ تبدیل تھی ویندے ابندا مطلب اے تھیا جو عربی زبان
دا ہر لفظ ہک خاص وزن تیں ماترے رکھیندے، ایں سانگوں عربی ساخت
غزل کان بہوں موزوں ہائی جب کہ وادی سندھ دیاں زباناں سندھی، سرائیکی
پنجابی وغیرہ دی ساخت غزل کیتے مناسب کائے نی کیوں کہ انہاں زباناں دے
اکثر لفظاں دے وزن تیں ماترے وادھے گھاٹے کنوں ماورا نہیں ایہہ اعتراض
کجھ حد تئیں صحیح ہے مگر ایہہ حقیقت ہے جو اردو دے ادیباں تیں اہل زبان دانشوراں
نے تھوڑے جہیں لفظاں توں سوا باقی سارے لفظیں دے وزن تیں ماترے

متغیر کر ڈیتے ہن،

سرائیکی زبان دی بناوٹ تیں ایندے لفظاں دے نظریئے کوں سمجھا ونج کیتے ہیٹھوں غزلاں دے کجھ شعر ڈیتے ونیدے ہن انہاں کنوں اندازہ تھیسی جو ہک مخصوص لفظ دا وزن نہیں ماترہ ہک مصرعے اچ کجھ ہوندے ہن اچ کجھ ایں توں علاوہ شاعراں نے شعری ضرورت تاں کان بعض لفظاں کوں خواہ مخواہ چھکیے، تانیے نے لمبا کیتے یا وت غیر ضروری حد تئیں گھٹا کیں استعمال کیتے۔

۱. کئی صدیئیں دی مسافت ہے کیویں طے تھیسی
میڈے وجود توں گھن کے تیڈی نگاہ توڑیں

(اقبال سوکڑی)

۲. بے روح میڈے تیڈی آم شام پارت ہئی
اے نامراد مسافیں بچ گئی ءِ پناہ توڑیں

۳. میں اوفنکار رہاں اقبال کہ چھدا انہیں جیں کوں
میڈے منظوم فن دے ارتقا کوں شرم آندی ہے

اقبال سوکڑی سرائیکی غزل دا سرکڈھواں تے نمائندہ شاعر ءِ ایہ اتلے ترلے شعراں دی ونگی پیش کرݨ دا مطلب ایہہ نہیں جو خدانخواستہ اوندے فن اچ کوئی خامی ءِ جیندا اشارہ تھیندا پئے (قارئین کنیں ارداس ءِ جو گالھ مہاڑ دے تناظر کوں ذہن اچ رکھن) اُتلے ترائے شعراں وچ لکیر لگے لفظ غور منگدن۔ مثال کان پہلے شعر دے پہلے لفظ "کئی" "دی، ی" دے ماترے تریجھے شعر دے لفظ "کوئی" "دی، ی" کوں تقریباً ڈیڈھ ماترے ان جب کہ ڈوہیں لفظ ہکے معنی اچ استعمال تھیندن۔ ایں طرحاں تریجھے شعر دے لفظ "نہیں" دی آخری "یں" دے ماترے عام سرائیکی لفظ "نہیں" کنوں ہیوں زیادہ ہر ونج تاں شعر دا وزن پورا تھیندے نہیں تاں شعر وزن کنوں نکل ویسی ڈوجھے شعر دے الفاظ "میڈی تیڈی" زنوڑیں عام بول چال اچ ہکے وزن دے ہن) دے ماترے ہیں وزن جے تائیں گھٹ ودھ نہ کیتے ونجن شعر بے وزن تھی ویندے۔ اقبال سوکڑی دے ایہہ ترے شعر محض مثال ڈیوݨ

سانگوں پیش کیتے گن ایندا مطلب ایہہ ہرگز نہیں جو اقبال نے جیں طرحاں نیں نیرھے وزن ماترے وچ انہاں لفظاں کوں ورتیئے او غلط ہے بلکہ اصل صورت ایہہ ہے جو اقبال نے انہاں دے ماترے گھٹائے ودھائے ہن سانگوں ان جو انہیں سرائیکی لفظیں دا کوئی وزن متعین یا مقرر نہیں بلکہ شاید متعین تھی نہیں سگدا کیوں جو سرائیکی دی بناوٹ عربی کنوں (DIAMETRICALLY) مختلف ہے سرائیکی غزل دے سرکڈھویں شاعریں دے کلام اچ لفظیں دا ورتارا ڈیکھا ونج سگیندے۔

۱۔ تب کنوں میکوں بچاوو دوستو منت منو
بازی دا میکوں ہتی کنوں بارا لگے

(رفیق فریدی)

(میکوں" دا لفظ ڈوہاں مصرعیاں وچ انجا بنج ماتریں دا ہے)

۲۔ وت کہیں سوہنی کہیں مہینوال کوں کارا ڈتے

(سرور کربلائی)

۳۔ میں وداجیندا محبت دے سہارے دے سوا .... ()

(وزن پورا کرن کیتے مصرعہ ۲ وچ "لفظ کہیں" دے ماترے ودھاون تے مصرعہ ۳ دے لفظ "ودا" کوں شد لاون ضروری تھی گیا ہا)

۴۔ کیوں باندھا پیا ہیں ڈیکھ تے چھاں اُتے کوٹ دی
بکے ونج ایہہ بتھیاں کندھیاں ہنی اجھو ڈھان تے

(ریاض رحمانی)

("پیادی، ی" دا وزن ہوں گھٹا ڈتا گئے جب کہ "کندھاں ہنی" دے لفظاں دے درمیان چھوٹا کلماگھت ڈتا گئے تیں نال "ہنی" دی "ی" کوں ودھایا گئے)

۵۔ کنی دستیاں دھپ اچ اساں سڑدیاں ہویاں ڈٹھیاں
مرجھا گئے ہن تاں تیڈیاں باداں دے کنول تک

(رشید عثمانی)

(کی وقت دے لفظاں وچ "یاں" دا وزن کتھاں ہیں کھنے کتھائیں کجھ ہے)

اوتاں ہک تلھا کنڈا ہا پر دین
جیڑھا ڈکا پیا ہا گلاباں وچ

(پیر دین عزیز)

۱۰۔ خار آخر خار ہن خاراں دی کر نہ گالھ توں
جو حشر پھلاں کیتے ہن نال نشتر ڈیکھ گھن

(نشتر غوری مرحوم)

شعر نمبر ۹ اچ "تاں" "ہیں، پیا ہا" دے وزن غیر معمولی طور تے گھٹا ڈتے گئن۔
شعر ۱۰ اچ عربی دے لفظ "حشر" نال سرائیکی لفظاں والا سلوک تھئے "لفظ
کیتے" کوں ورتیندے ہوئیں "ک" تیں "ت"، دی وچلی "ی" کو حذف کر ڈتا گئے۔
اتھاں سرائیکی دے کجھ سرکڈھویں غزل گو شاعریں دے کلام وچوں معنی و نئی
ساگے شعر پیش کیتے گئن انہاں کنوں اندازہ تھی سگدے جو فارم دی حد توڑیں سرائیکی
زبان دی بناوٹ اتے غزل دیاں عروضی ضروتاں آپت اچ سوکھیاں نی ٹھہندیاں
ہن ذرا نفس مضمون (CONTENT) دے حوالے نال گالھ تھی ونجے۔ سوال ایہہ
ہے جو کیا غزل دا میڈیم سرائیکی دے فنکار کیتے انلا پوبھا سوکھا ہے کہ جیندے ذریعے
فن کار اپنا ما فی الضمیر اپنے جذبات تیں اپنی گالھ قاری نہیں پچا سگے؟
کیا اج دے دور اچ غزل اتھاں گنجل تیں اوکھے سماجی حالات تیں ڈینھو ڈینہہ دے
تضادات دے نتیجے اچ پیدا تھیون آلے نویں تیں نویکلے خیالاں دا بار چا سگدی ہے؟
انھیں سوالیں دا جواب ڈیون سوکھا نہیں مگر عام مشاہدے توں اے ظاہر تھیندے
جو غزل سرائیکی فنکار کیتے کوئی انلا چنگا میڈیم نہیں ایں توں علاوہ چونکہ غزل اردو
دی واٹ سرائیکی اچ آئی ہے ایں سانگے سرائیکی غزل محض سرائیکی لفظیں دا چولا
پاتی ہوئی اردو غزل اے۔ سرائیکی غزلاں ڈیکھ کیں اے ظاہر تھیندے جو سرائیکی
غزل گو سوچیندا اردو وچ ہے تیں دل سرائیکی لفظ گول گول کیں کہ اینجھی شے تخلیق کریندے
جیڑھی سرائیکی مزاج کنوں مختلف ہوندی ہے ایں توں علاوہ سرائیکی غزل گو اردو،
فارسی تے عربی دے لفظ بناں ضرورت ورتیندے جنہاں دے نال او ندے نال
اوندے شعریں وچ رعب داب نیں پھوٹ بھات تاں آ ویندی ہے مگر سرائیکی دی سٹھاس

سرائیکی زبان دا کوں لا کوں لا جتنا تیں سرائیکی مٹی دا نمایاں تیں جھک نوائی نہیں آندی۔ سرائیکی عوام نے وی ہن تو ڑیں غزل کوں نہیں ٻولیا۔ ایں دعوے دا ثبوت اے جے جو ان پڑھ توں ان پڑھ سرائیکی کوں وی ڈوہڑہ، کافی، نظم، رباعی، وار، ڳیڑو، چھلا، جھمیر وغیرہ دا کوئی نہ کوئی ٻول ضرور زبانی یاد ہوسی اینہے الٹ کوئی پڑھیا لکھیا سرائیکی وی ایجھا نہ ملسی جیں کوں کوئی شعر یاد ہووے۔ چھڑی ایں ڳالھ کنوں سرائیکی غزل دے عوام اچ آورد دا پتہ لڳدے ایں بحث کنوں ایہہ نتیجہ کڈھیا ونج سڳیندے جو فارم تیں کنٹینٹ، ڈوہاں حوالیاں نال سرائیکی نویں غزل آپنڑ اچ نئی ٻجھبند یاپ۔ اسا ڈے شاعریں کوں غزل دی جا دکئی ٻئی صنف سخن ورتنی پوسی جیرھی اج دے گنجل سماجی حالات تیں نت نویاں تضاداں دے نتیجے اچ نو نکلے انسانی جذبیاں تے خواہشاں دا سوہنا اظہار کرے تیں جیونڑ دی گہمی نال پُر باش سوچاں دا بارچاونڑ جوڳی ہووے:

حیدر قریشی

سرائیکی غزل

غزل ہک ایجھی صنف ہے جیندا اپنا ہک خاص مزاج ہے جیہڑا اوندے اپنے ہک طویل تاریخی تسلسل دا نتیجہ ہے۔ بے شک غزل عربی تے فارسی زبانیں دے ذریعے اردو اچ تے ولا سرائیکی اچ ائی۔ پر ایہہ سارا عمل کہیں مصنوعی طریقے نال نہیں تھیا بلکہ انہاں زباناں نال غزل دی فطری ہم آہنگی دے نال ای ایہہ سارا عمل تھیا تے اوں فطری انداز نال ای عمل دا ارتقاء تھیندا پئے تے تھیندا رہسی۔

سئیں م۔ ی قیصرانی اپنے مضمون "غزل تے سرائیکی دا مزاج" اچ ایہہ نتیجہ اخذ کیتے جو سرائیکی زبان دا مزاج غزل دے مزاج کنوں انج ہے۔ ایں واسطے سرائیکی غزل دی صنف کوں چھوڑ تے اساڈے شاعریں کوں کوئی بئی صنف گولنی چاہیدی اے۔

اصل مسئلے ڈوں آون توں پہلے میں سئیں م۔ ی قیصرانی دے مذکورہ مضمون دے ایں مسئلے توں غیر متعلق پر ہک اہم نکتے دے متعلق وی وضاحت کرن ضروری سمجھداں۔ برصغیر اچ مسلمانیں دی آمد تے ول اوندے بعد فارسی عربی، ترکی تے مقامی زبانیں دی آمیزش نال اردو زبان اپنے ممکنات نال کھل تے سامنے آئی ہئی۔ تے اے سارا عمل وی فطری انداز نال تھیا ہا سئیں قیصرانی لکھیندن ـــ "مسلمان اشرافیہ نے اپنی گالھ مہاڑیں تے گفتگو دے ذریعے ہندوستانی بولی وچ فارسی عربی تیں ترکی دے لفظ گھسوڑ ڈتے۔ رہی سہی کسر مسلمان شاعراں پوری کر ڈتی جنہاں ہندوستانی وچ عربی۔ فارسی تیں ترکی دے لفظاں کوں خوب واڑ ڈتا۔" (سوجھلا مئی)

قیصرانی سئیں دے ایں تجزیے توں اے ثابت تھیندے جو اردو زبان کہیں عروج تے تاریخی صورتِ حال دے بجائے ہک مصنوعی عمل دا نتیجہ ہے۔ اے تجزیہ اپنی بنیاد سمیت غلط ہے۔ اردو زبان اپنے فطری انداز نال ای ابھری تے ایندے وچ مسلسل نکھار ای امدا ریہے

کہیں دی مصنوعی عمل نال اینده وچ کڈھائیں دی کوئی تبدیلی نہیں آندی ونج سکی۔ پاکستان بݨن دے بعد پاکستان دی اردو تے ہندوستان دی اردو وچ الگ الگ تبدیلیاں آیاں تے ایہہ تبدیلیاں برصغیر دی تقسیم دے تاریخی عمل دا فطری نتیجہ ہن۔ پاکستان اچ کجھ لوکاں نے لکھنؤ تے دہلی دے روزمرہ تے محاورہ دے تحفظ دا مسئلہ کھڑا کر تے انہاں فطری تبدیلیاں کوں روکݨ دی کوشش کیتی۔ ایں سانگوں باقاعدہ انجمن سازی دی کیتی گئی لیکن کوئی مصنوعی بند انہاں فطری تبدیلیاں کوں نہ روک سگیا۔ ہیاں گالھیں تاں ہک پاسے چا رکھو۔ صرف ہک لفظ "مواد" کوں تبدیل کرݨ دا معاملہ ای ڈیکھ گھنو۔ ماہر القادری نے اخباریں تے رسالیں دے "مواد" کیتے "لوازمہ" دا لفظ تجویز کیتا۔ تے ایکوں رائج کرݨ کیتے باقاعدہ کوشش کیتی گئی جیندے وچ "جنگ" جیہا وڈا اخبار تے رئیس امروہوی جیہے وڈے ادیب وی شامل ہن۔ پر صرف ہک لفظ کوں مصنوعی طریقے تے رائج کرݨ دی کوشش وی کامیاب نہ تھی سگی۔

لہٰذا قیصرانی سئیں پہلے ایہ سمجھ گھنن جو اردو زبان کہیں گھسرے مسرے گھسوڑ تے کٹراں کنوں حسن نال نہیں نکھری۔ بلکہ اپݨے فطری انداز نال ابھری تے نکھری ہے۔

سرائیکی غزل کوں رد کریندے ہوئے کیتے سرائیکی ہیں عربی دی وانت لفظیں ہن جنہیں دے ماترے ہن وزن "کوں بنیاد بݨا تے قیصرانی سئیں مختلف غزلیں دے حوالیں نال وضاحت کیتی ہے جو سرائیکی دا غزل گو کتھائیں ہک لفظ کوں زیادہ چھکیندے تے کتھائیں زیادہ گھٹا ڈیندے۔ پر کمال دی گالھ اے ہے جو سرائیکی غزل کوں او جیہڑی بنیاد تے رد کریندن اوکوں خود سرائیکی دی خصوصیت وی ڈسیندن اعتراض ہے جو سرائیکی غزل گو کڈھائیں ہک لفظ کوں زیادہ چھکیندے تے کڈھائیں گھٹا ڈیندے پراے صورت تاں ساری سرائیکی شاعری اچ موجود ہے۔ تے ہک جاء تے قیصرانی سئیں کوں اوندا ایہ اعتراف وی کرنا پئے "سرائیکی لفظیں دا کوئی وزن متعین یا مقرر نہیں بلکہ شاید متعین تھی نہیں سگدا کیوں جو سرائیکی دی بناوٹ عربی کنوں DIAMETRICACY مختلف ہے"
(سوچݨ دا انداز) جیں ویلے اے حقیقت ہے جو سرائیکی لفظیں دا کوئی وزن متعین یا مقرر نہیں (تے سرائیکی شاعری دی ڈوجھیاں صنفاں اچ وی اوہا صورت حال ہے جیہڑی سرائیکی غزل اچ ہے) تاں ول سرائیکی غزل کوں ایں بنیاد تے رد کرݨ دا کیا جواز رہ ویندے ؟

اقبال سوکڑی، قیس فریدی، اسرور کربلائی، ریاض رحمانی تے رشید عثمانی دے جیہڑے شعر حوالے دے طور تے پیش کیتے گئین او خود قیصرانی سئیں دے مذکورہ حوالے دی بنیاد تے درست بݨ ویندن۔
نشتر غوری مرحوم دے ایں شعر اچ لفظ "حشر" تے اعتراض کیتا گئے۔

نہ آخر خاریں خاراں دی نہ کوئی گالھ توں   جو شعر چھاں کیتے ہیں نال اشعر ڈیکھ گھن

ہیں تھیندن ''عربی دے لفظ، حشر، نال سرائیکی لفظاں دا لا اسعمال تھئے'' (سوجھلاعت) بیڈا
جہاں اے جو ہیں موڑ ہیں ایں شعر کوں عربی قرأت اچ پڑھن دی کوشش کیتی اے۔ سرائیکی اچ حشر
جیہڑے مفہوم نال اعدے نشتر غوری نے او ہا مفہوم اوں کیتے انیسے وچ اعتراض آلی کیا گالھ اے۔ میڈی عقل
نہیں سمجھ سگی۔

ہمدین عزیز وا اے شعر حوالے دے طور تے پیش کیتے

ادتاں ہک نکھا کنڈا اے پیروین   جیہڑا الکا پیا باگاں دے وچ

ہمدہن دی ایں غزل دے پہلے ڈو شعر بہوں خوبصورت ان۔ تے غزل دی اصل بحر دی او ہائے۔

جیہڑا ڈسدا نہ ہا نقاباں وچ   اج او چھپدا اپنے کتاباں وچ

ایں بحر اچ نشتر جیہڑا تبصرانی سیں پیش کیتے تھجوں اعدا ای نہیں۔ اوندی بحر ای بدل ڈیندی اے
لہذا ہک او لویں ای بے بحر شعر کوں بطور حوالہ پیش کرناں دی مغالطہ ہے۔ غزل دا مطلع تے مقطع ڈو بائیں
نبھا ڈے سامیں ہن جیندا خود جانڑ بائے۔

ہمدین دے ایں بے وزن شعر توں علاوہ سارے شعر بئی بالنے ٹھیک ٹھاک ہن۔ مذکورہ
شعر دے حوالے دے بعد تبصرانی ہیں ہے نتیجہ کڈھیندن '' خادم دی حد توڑیں سرائیکی زبان دی
بناوٹ اتے غزل دیاں عروضی نزاکتاں آپت وچ سوکھیاں نئیں تھیندیاں'' (سوجھلاعت)

معاف کریجو — سرائیکی زبان دی بناوٹ رجیہڑی اوندی اضافت انیانی خوبی ہے)
اتے غزل دیاں ای نہیں پوری شاعری دیاں ای عروضی نزاکتاں نال سوکھیاں نہیں تھندیاں۔ لیکن
نہ ویں شاعری دیاں ڈوجھیاں صنفاں وچ دی عروض دا کوئی مسئلہ نہیں۔ لہذا الیں غزل اچ وی عروض
دا کوئی مسئلہ کوئنی — لفظیں دے ما ترے تے وزن دے بعد ہک بی گالھ کیتی اے نیں۔ او کیا اج
دے دور اچ غزل انہاں تخیل اد کھے سماجی حالات تیں ڈینہو ڈینہ ودے تضادات دے نتیجے اچ پیدا
تھیون آلے نویں نویں نوکلے خیالاں دا بار چا سگدی اے؟'' قطع نظر ایں جیہڑ توں جو ایہہ اعتراض
انہیں اعتراضیں دی ہک گونج ہے جیہڑے کلیم الدین احمد توں گھن تے افتخار جالب تک نے اردو
غزل تے کیتن۔ میں پورے اعتماد تے یقین نال آکھ سگداں جو انہاں خیالاں دا بار غزل چا سگدی ہے
تے جیہڑیاں صنفاں انہاں گنتری کیتن ڈوہڑہ، کافی، رباعی، وار، بگڑو، چھلا وغیرہ خود انہیں
تے اے اعتراض وارد وی تھیندے نے پچ دی ثابت تھیندے کیونکہ ہن دی صورت حال جلے کیوں
بہوں مختلف ہے ایہ صنفاں نویں صورت حال نال نبھ نہیں سگدیاں۔ نویں صورت حال نال غزل

تے لوکیں ظلم ہی انصاف کر سگدن۔

قیصرانی سئیں ء فیصلہ دی فرمیندن، "سرائیکی غزل محض سرائیکی لفظیں دا چولا پاتی ہوئی اردو غزل اے" ـــــ سرائیکی تے اردو دی یاری بھوں پرانی ء۔ جڈاں اردو غزل ولی دکنی دے ہتھوں اپنی اہمیت دا اظہار پئی کریندی ہئی اوں ویلے سرائیکی زبان نے اردو غزل دی بھوں مدد کیتی ء۔ مثال دے طور تے ولی دکنی دے انہاں چند شعراں وچ خط کشیدہ لفظیں تے غور فرماؤ۔

ادب کے اہتمام آگے نہ آوے باروں برگز | ترے سائے کی پابوسی کوں گر رنگ ایاز آوے

ولی کوں کہے تو اگر یک بچن | رقیباں کے دل میں کٹاری لگے

کیا مجھ عشق کوں ظالم نے آب آہستہ آہستہ | کہ آتش گل کوں کرتی ہے گلاب آہستہ آہستہ

کھولتے ہیں جب اپنی زلفاں کوں | صبح عاشق کوں شام کرتے ہیں

زباناں ہک بے تے ہمیشہ اثر انداز تھیندیاں رہندن۔ تے ہک بے دے لفظیں کوں فطری طور تے جذب وی کریندیاں رہندن۔ جیہڑیاں زباناں اپنے اصل تے پیراں تے اصرار کریندن انہاں دا حشر "سنسکرت" آلا تھیندے۔ مختلف طبقے تے معاشرے دے لوکیں دے آپت دے میل ملاپ نال اے تبدیلیاں آونڑ فطرت دے عین مطابق ء۔ پاکستان بنڑ دے بعد سرائیکی تے اردو وچ رابطہ بیا ودھ گیا۔ چنانچہ اج ہک اردو والا ونڑ آلا جے سرائیکی نال دی الا سگے تاں اوکوں سمجھ ضرور سگدے تے وستی دا سرائیکی الاونڑ آلا جے اردو نال دی الا سگے تاں سمجھ ضرور سگدے جیں ویلے عام صورت حال ء بے دل کیا ادب اچ اوندے فطری اظہار کوں کینوں تاں تھیسن؟ وہ سرائیکی لفظیں"، دا چولا ڈیکھن دے بعد وی اعتراض کر دتاں تہاڈی مرضی۔

قیصرانی سئیں اگیتے چل تے لکھیندن "سرائیکی غزل گو سوچیندا اردو وچ ء تیں دل سرائیکی لفظ گول گول کیں ہک اینجھی شے تخلیق کریندے جیہڑی سرائیکی مزاج کنوں مختلف ہوندی ء ایں توں علاوہ سرائیکی غزل گو اردو، فارسی تے عربی دے لفظ بناں ضرورت ورتیندے جنہاں دے نال اوندے شعر وچ رعب داب تے بھوت بھاپ تاں آ ویندی ء مگر سرائیکی دی مٹھاس، سرائیکی زبان دا کولا کولا جتہ تیں سرائیکی مٹی دا نمایاں تیں جھک لواتی نہیں آندی"۔

(سوجھلا ۔۔۔)

رعب داب تے بھوت بھات آلی گالھ اپنی جاتے پیا آہدن۔ جاد و دا جیہڑا سر چڑھ تے بولے ہیں زبانیں دے ہک بئے تے فطری طور تے اثر انداز تھیون دی گالھ کیتی ء۔ ایندا ثبوت خود سئیں م۔ک قیصرانی دے اپنے مضمون توں وی مل ویندے جیہڑا الزام او سرائیکی غزل گوئیں

پئے ڈیندن اوہا جیہم لاشعوری طور تے خود دی کیتی ہیٹھ۔ افعال دے مضمون اچ استعمال تھیون آلے
کجھ لفظ ملاحظہ فرماؤ انہیں دے بچ انہیں دی بیان کردہ سرائیکی دی صحت ... کولا کولا جتھ تے
وغیرہ وغیرہ۔ سوکی تلاش فرماؤ۔ CONTENT ، اشرافیہ (ARISTOCRACY) فارم
(FORM) اردو ابلاغ (LANGUAGE FRANCE) سامی (SEMITIC) ،
(DIAMETRICALLY) نفس مضمون (CONTENT) ——— میں اردو لفظ پیش
نہیں کیتے صرف انگریزی دے لفظاں تے انہیں دی خصوصیت ء دی ہے جو پہلے اردو یا
سرائیکی اچ آکھدن دل انگریزی اچ سمجھیندن تاکہ اردو یا سرائیکی اچ سمجھ نہ آئی ہووے
تاں انگریزی اچ سمجھا سگے۔

میں ایہ گالھ صرف الزامی جواب دے طور تے پیا لکھیندا ں۔ وگرنہ میڈے نزدیک ء
معیوب نہیں۔ بالکل اونویں جیویں سرائیکی غزل گو واسطے معیوب کوئنی۔ غزل کوں رد کرن
کیتے آخری دلیل ایہ ڈیندن جو عوام نے ایکوں قبول نہیں کیتا۔ اساں ایں مفروضے کوں تسلیم کر
گھندے ہیں جو عوام نے غزل کوں ہݨ تئیں قبول نہیں کیتا۔ پر سوال اے ہے جو کیا اعلیٰ ادبی تخلیق
واسطے "قبول عام" کوں معیار بنایا ونج سگدے؟ اے تاں تھی سگدے جو ہک تخلیق ادب
عالیہ دے معیار تے وی پورا لہندی ہووے تے عوام اچ وی مقبول تھی ونجے، پر عوام اچ مقبولیت
کوں تاں سند نہیں بنایا ونج سگدا۔

ایں ساری بحث دے بعد میں آکھ سگداں جو سرائیکی غزل اپݨی زبان دے مزاج نال پوری
طرح ہم آہنگ ہے۔ CONTENT دے حوالے نال وی تے FORM دے حوالے نال وی۔ تے
کہیں وی بئے حوالے دے نال وی ایندے تے تھیون آلے سارے اعتراض غلط ہن۔ ایندے
وچ اتنی توانائی تے تاب ہے جو اے نہ صرف خود کوں سنبھالی بیٹھی ہے بلکہ بہوں جلدی سرائیکی
غزل سرائیکی شاعری دی آبرو وی بݨ ویسی۔ اج دی صورت حال کوں اچ دا سرائیکی فنکار جیویں
ݙیکھدا پیا تے دل اوندے جیہڑے محسوسات ہن انہیں دا بھرپور اظہار غزل اچ پیا کریندے
اے تخلیقی طور تے کوئی مصنوعی عمل نہیں بلکہ بدلدے ہوئیں حالات تے واقعات دے مطابق
ہک فطری عمل ہے۔ ایں واسطے ایں فطری عمل کوں کہیں طرح وی نہیں روکیا ونج سگدا۔

محسن نقوی

یارو، اے زندگی دا تماشہ عجیب ہے
شاعر مسیح عصر، محبت صلیب ہے

صحرا دی دھپ تے سم کے میکوں آکھدا ڈُتس!
میڈا اپچھا وی اں ییں کنوں وی بدنصیب ہے

ادھن بنڑیا ہے رات دا لوچھن میڈے کیتے
ہر ڈینہہ میکوں عذاب ہے، ہر سجھ رقیب ہے

لفظیں دئیں بارشیں دی پیمبر ہے چاندنی
اے چپ چپاتا چند رغضب دا خطیب ہے

آخر نکھڑنا پوسی زیارت دے شوق وچ
او شخص میڈی اکھ توں زیادہ قریب ہے

کندھی دے کاغذیں تے کِرہیندا ہے شاعری
میڈے اداس گھر دا اندھارا ادیب ہے

محسنؔ ہجر دی رات کوں ہنج دی زکواۃ ڈے
میکھ دی قسم، اے رات ازل توں غریب ہے

بشیر افضل جعفری

شعلہ شعلہ ہے بدن آدم دا
عمر بارود ہے ایٹم بم دا

زندگانی دے ہرے زخماں تے
پھاہا رکھدی ہے اجل ماتم دا

رُوح دے ساحل دے اُتے
سایہ رہندا ہے سیاہ پرچم دا

ڈیکھ تے آپنے ہلرب دی لاش
حوصلہ ڈھل گیا رستم دا

خرتی آکے اساڈے دلو چ
کھول ڈیندی ہے دریچہ غم دا

لیراں لیراں ہے کلی دا بوچھن
زخم کھادھا ہے چمن موسم دا

یاک نرگس دی بھجی چولی وچ
کوئی موتی وی نئیں شبنم دا

عقل آدن کوں ہے ول ڈیکھے تے
عشق مہمان ہے کوئی دم دا

کیف انصاری

کیویں لکھاں میڈا سوہنڑا غزلاں تیڈے ناں نویں
میکوں حرف دے کالے کھوہ اچ سٹیا درد بھرانویں

تیڈا بھولا بھتنڑ کیتے اے دی بانڑ مریساں
اکھیں تیڈا راہ جلبین آنویں یا نہ آنویں

بھولے لوک ان ایہو سوچ کے روز ڈیہاڑی اٹھدن
ستے سیت جگاونڑ کیتے کاں کاں کیتی کانویں

ڈکھ ہوا! ایں دنیا وچ ہے وڈا جرم ضعیفی
تیڈی مرضی شاخیں کوں توں جیویں ناچ نچانویں

خوشیاں ڈے تے درد گھدو ہی جھولی نیئں تھی خالی
ڈکھیں سکھیں تھی گئے یارا! ایکھا لانویں سانویں

تساں ڈسو بیریں تلے کیکوں کیف لتاڑاں
کیویں ٹراں سٹر کیں اتے سٹے بین پچھانویں

نقوی احمد پوری

جیڑھا مونڈھے تے ہے ادبار لباداں کیویں
زندگی لاش ہے، ایں لاش کوں چاواں کیویں

تمیں جے منہ پھیر گھدا، منہ چا پھیریسی قسمت
ڈیکھ ڈھلدا ہے جو سجھ ڈھلدے پچھاواں کیویں

سنگ دل تیکوں بلاون نہ زمانے والے
تیڈی پتھر تے ہیں تصویر بناواں کیویں

میں جو روندا ہاں میٹھے ہنجواں تے ذرا غور ناں کر
سینہ دے وچ ڈیکھ جو وسدا ہے بناواں کیویں

جیڑھی صورت کوں وی ڈیکھاں اوندی صورت نظرے
میکوں جا جا تے پوندا ہے اُلاداں کیویں

میں جو رکدا ہاں، او منہ پھیر تے ٹر ویندا ہے
میں جو ٹردا ہاں، او ڈیندا ہے صداواں کیویں

دل کوں ایداں جو بھرانویں تے بھروسہ نہ کریں!
ڈیکھ چا کینہ ہے یوسف دے بھراواں کیویں

ریاض رحمانی

مکن نہ غم دے پندھ جیڑھے تاں کیا غزل آکھاں

لہن نہ دل دے بھکیڑے تاں کیا غزل آکھاں

چمن ڈوں ڈیدھاں تاں ہر پھل دا ہے جگر زخمی

ڈہن جو خون دے تریڑے تاں کیا غزل آکھاں

وفا دی سرخی گوبندی پرم دے ساز بناں

او دل دے تار نہ چھیڑے تاں کیا غزل آکھاں

میں کتنے وال لوائی بیٹھاں دل دے شیشے تے

ملن جے لوک او ویڑے تاں کیا غزل آکھاں

غزال شہر دے لمبیاں چنگالیاں سکھ گن !

ڈھکن جو اصلوں نہ نیڑے تاں کیا غزل آکھاں

قیس فریدی

زندگی تے موت دے کھیڈے تاں ہیوں کھاپے اساں
ہک بنے لگدے نے کتنے ہوں ڈُڈن چاپے اساں

آس تے امید دی لوتے گیئے بل تے وسم
اپنی ہستی کوں سدا ڈیندے رہے کاپے اساں
مست اکھیں دی اول جھکی جھیل وچ اتر راہ شوق
ہک کنول دے پھل دے خاطر بڈ موئے آپے اساں

زندگی دے کھیت وچ پک گئی اے غل بو کھڈی فصل
کیویں نہ ول کا نبے بدھوں لالوں دلا لاپے اساں

اوتاں ساکوں نہ ملن دی دل قسم کھادھی وتے
قیس بے پرواہ کوں ملسوں کتھاں جاپے اساں

صدیق طاہر

بن دید سجن دے عید نہ ڈکھی
جڈاں آ دے آن مونجھا دے

آکھ ڈے ہر گا لھ خوشی دی
سب کوڑے مَن پہ چا دے

ہک سانول سوغات ڈِتی
دل نال ڈِتے مکلا دے

اکھیں دے وچ قطرہ نہ ماوے
پر دنیاں بار سہاوے

ڈس روح دا ایہ سامان پکھی
کیوں تیکوں چین نہ آوے

طاہر لوک لگانے نت دے
عید تاں سجن ملاوے

ممتاز حیدر ڈاہر

خواہش کوں قید کر تے کݙاہیں اہمیت نہ ݙے
اپنے بدن کوں جبیل دی کوئی صفت نہ ݙے

کیوں اپنے چہرے گھنتے چھٹے پانی کچے رنگ
پھٹ گئیں تاں تیڈی غلطی ہے بارش کوں مت نہ ݙے

جو کجھ وی دل دے وچ ہے اوں کوں اعتبار کر
توں خود کوں موسمیں دی کوئی کیفیت نہ ݙے

برفانہ ݙیوے خون اساݙا ہوا دی ہیل
ساݙے سریں تے ساوے درختیں دی چھت نہ ݙے

لحظہ سکون دا کوئی بخشش وچ ملے
شاہی نہ ݙے سپاہ نہ ݙے سلطنت نہ ݙے

جیں شکل دی گواہی توں شیشے وی بھر ونجن
حیدر توں ایجھے شخص دی لوکیں کوں پت نہ ݙے

اقبال سوکڑی

اپنڑی قسمت دچ ہوا دا کوئی حسین جھولا نہیں
ڈھول ٹھیک آہدا ہیں توں ہُݨ کوئی تیڈا ڈھولا نہیں

اج تاں اتنی تیز دا جھکڑ ہے جو دریا سہم گیا
ہر کوئی بھنگ نیں پچھیندا اپنے کنتھائیں ادلا نہیں

اپنڑیں سوچیں توں نہ ڈر اپنڑیں خیالیں کوں نہ دو
جسم دے ست مارتیں سر ہے کوئی گولا نہیں

میں نیڈے دی صحبت بنھا چھوڑی ہے کھلیں چار ڈینہہ
زندگی میڈا ایہو ارمان دی ٹھولا نہیں

ہیں دی اپنے دور دا یوسف ہاں پر وکدا نمی
اج دی میڈی کنڈ پچھوں کوئی سیتنا چولا نہیں

دل کٹا ہیں نیڈے جیہیں یادیں دا مکرا ہجی
کتنی مدت توں تگہ آباد اے کھولا نہیں

عزیز شاہد

تیڈی یادیں دے سجھ جو لہہ گئے ہن
اندھارے ۔ رات ۔ سجدے رہ گئے ہن

مکانڑاں ڈیونڑا ئے، ہنجوں دے قطرے
گرے پلکیاں تے آکے چھبہ گئے ہن

جنہاں دی ذات ہئی خود بزم انجم!
پتہ نئیں کیڑھی چینڈا تے بہہ گئے ہن!

ہائے دشت! تیڈی ہی تل تے
مسافر دے تھیکڑے لہہ گئے ہن

نہ او گل ہن نہ او حیتاں سنگیں دیاں
فقط بیریں دے چھالے رہ گئے ہن

زباں چھلی گئی تھئے ہر نشتہ زخمی
اے کیندے ناں دے خنجر وہ گئے ہن

جیڈا یوسف دی جبھ نیلام کردں
سُنیے سے نرخ چپ دے ڈھبہ گئے ہن

فانی الٰہ آبادی

پھٹ میڈے چھلاوݨ پے گِن
ݙینہہ وصال دے آوݨ پئے گِن

شیشے دے کیوں شہر اچ یار و
پتھر دیس وساوݨ پئے گِن

میں تاں حق دی ڳالھ کیتی ہئی
یار کیوں پتھر چاوݨ پئے گِن

اپݨاں چہرہ ݙیکھاں کیویں
شیشے وی پتھراوݨ پئے گِن

ہݨ تاں تیݙے میݙے نال یار
زاہد قسماں چاوݨ پئے گِن

فانی لوک کیوں اتنے سستے
اپݨاں آپ دکھاوݨ پئے گِن

محمد نواز انجم

دل وچ گھٹا بن تنے اٹھی اکھیاں دی وستی بوڑ گئی
ہر پاسے ہک چھل ہے مگر دل دی اوہ پیاسا چھوڑ گئی

درداں دا ہڑ اوہ بن گیا ہر پاسے کالی رات ہے
رستہ نظر آندا نئیں منزل وی اج منہ موڑ گئی

برسات دی ایں رُت دے وچ الوہن ہے اوندی یاد وی
دل دے غماں دے نال ہن اوہ رشتے ناطے جوڑ گئی

ظالم دی ظلمی ہئی نظر کیجھا ڈکھایا ہس اتھر! !
لا گئی اوہ لمبے درد دے فکراں دے کنڈے بوڑ گئی

انجم کرن اوہ سجھ دی ہئی یا کوئی ڈکھ دا تیر ہئی
شبنم دی اکھ ہے تر بتر گل وادی دل اوہ ترڑ گئی

دل شیر ساجد

سڑکاں اتے شور مچیناں
گھر کوں ڈیکھ تے چپ تھی ویناں

چولے رنگ برنگے بدلاں
اندر دی بنیان لکیناں

سچ آکھاں ناں جھکا مرداں
کوڑ دا اُٹا گنڈھ پکیناں

کنڈ پچھوں میڈی عادت غیبت
جتھ مل ونجے سونہہ چمیناں

ہر ہک دی کمزوری گولاں
اپنے عیب تے پردے پیناں

ہینے تے میڈی نکس نہ پوندی
ڈاڈھے اگے سر نیوڑ بیناں

بے علمی میکوں عالم لیتا
ایں زعم اچ جھوٹ بولیناں

منیر ناظمی

میڈے اندر کون بولیندے
جیہڑا راتیں کوں جگویندے

ہسدے وسدے سڑکاں اُتے
کیکوں ڈِڈّن لوک گولیندے ؟

آخر ساہ ترٹ گئے ہن
اپݨے آپ کوں چیندے چیندے

شہر چہ ایا لوک کماؤ ؟
کیاڑیں ولدے حال ڈسیندے

عمرا اینویں لنگھ ویسی کیا
اُٹھدے باندے نیر وہیندے

سلیم احسن

ٹرداں ٹرداں لوکو ساہواں مکیاں نے
کنڈاں شوق دی لمبیاں رہواں مکیاں نے

شوق دیاں ایہہ بدّاں راہواں

دکھ دی دھپ وچ بھانبڑ بن کے بلدے نے
رُٹھے یار تاں ٹھنڈیاں چھاواں مکیاں نے

ہجراں چنڈ دے سڈاں ہتھ نہ آوندا اے
کر کر لمبیاں تھک تھک باہواں مکیاں نے

اڈ دے پنچھی، بول نہ انجوں کیوں ترساندا ایں
تانگاں یار ملن دیاں کا داں مکیاں نے

پھل تے باغ بہاراں نوں بن گئے گھساں
یار دے باجھوں احسن چھاواں مکیاں نے

عامر فہیم

خواب میں ڈٹھاں دیگر دیکھے
چیٹ پدھرتے رتے ٹیکے

منتو منتو پڑھساں قصہ
خالی بوتلاں، خالی ڈبے

بنجوں بنجوں ڈھاندی رات
وستی وستی، بیلے بیلے

موجھ مونجھاری دل دی دنیا
سنجیاں سانجھیں، اُجڑے پٹے

اکھ نوٹاں تاں ذرہ ڈسے
اکھ بھالاں تاں لکھ نظرے

گھن آسیں کیا جنس بزاروں؟
خالی ہتھ خالی چھتے

دلدار بلوچ

یاداں دی چاننی ہے تے تیڈا اجال ہے
ساون دی رت دا چڑھیا مینہہ دی نال ہے

منتاں دے در ختم نی تھیندے اجن تلک
اوندا جواب ہے او مو میڈا سوال ہے

چھدا اں سارے پھلاں وچوں نال گلاب کوں
میڈے سجن دے وانگ ایندا رنگ لال ہے

دلدار چپ دا چپ ہیں ذرا بول، ڈس تاں سہی
کیا رنج اے، کیڑھی موجھ ہے کیں تے ملال ہے

ندیم ملک

ہیں نہاکوں پیار دی نگری دا ایذاں ڄاݨداں
ڄاݨ تے گستاخ ہاں کیوں جو مہرباں ڄاݨداں

ہیں نہاڈی ہر ادا تے جان کوں واری ٻیٹھاں
نہ نفل نہ فرض و سنت نہ حج زکاتاں ڄاݨداں

زخم کھا جو تیغ دا اوں دھار کوں لو ہے ڈیوے
ہے جو اعلیٰ ظرف ایجھا ہیں او انسان ڄاݨداں !

جے اُٹھن تاں سب پیار تے محور۔ اپݨا ٻھل ونڄن
جے جُھکن ڈھے ہے فلک ہیں او نگاہاں ڄاݨدا ں

لوک ساجد ہن تاں ہوون قبلہ گارا وگل
ہیں تاں اپݨا قبلہ نقشِ پائے جاناں ڄاݨداں

بر سرِ ممبر مبلغ، میکدے وچ بادہ نوش
جام ہن جامے اندر طرزِ فقیہاں ڄاݨداں

طنز کر نہ واعظا میڈی توں مے نوشی اُتے
جے نکن پھسلݨ ملک ہیں او اداواں ڄاݨداں

حور دے ماکھی دا لالچ ڈے، نہ زاہد نیند کر
ہیں پند جیڑھے خُلد کوں دی ہک شبستاں جانڑداں

پُل صراط و دوزخ و میزان ہن نیڈے بنڑا
ہیں تاں ہر تخلیق دے خالق کوں نگراں جانڑداں

ہے برابر اوں جہاں دھن دان جے پے سن سزا
ہیں غریبیں کانڑ ایں دنیا کوں زنداں جانڑداں

گل تے بلبل چن چکوری ہک اصل ہن روپ بے
ہیں ندیمؔ عالم دا ایرا جلوۂ جاں جانڑداں

رحمن یار

کئی کیتی جو بک لحظہ آ ڈکھ سکھ ساڈے پھولے ہا
ساڈے پیار دی لاج رکھے ہا نال مہردے بولے ہا
کتھ ہے سسّی کتھ ہے پُنّل کتھ لیلےٰ کتھ مجنوں پاگل
کئی تاں میکوں نخل جنگل وچ اپنا جان تے گولے ہا

روندیں روندیں مر گیا کولی، سڑدیں سڑدیں مر گیا کولی
کون اے روگی جیون دا کوئی، آپ تاں رانجھا کھولے ہا

شمع خور کوں بھاہ لاتے محفل دے وچ نیر دہا تے
بجھ تُب ہو تیں دی اہدی گئی، کئی خون جگر دا گھولے ہا

جیواں کے تیں یاد سہارے، ڈھلیاں شاماں گنتے تارے
کوئی تاں یاد فجر دا بھلیا آ دے ہولے ہولے ہا

طاہر تونسوی

گذرے ہوئے موسم کنیں ومی ہوئی بھا منگدے جلو
بے ردائی دے کیتے بے شک ردا منگدے جلو

قاتلیں دی بزم وچ سر دا نواون جرم ہے
وقت دے سلطان توں زخم دنا منگدے جلو

چپ دی چادر تان تے لکن دا اے ویلھا نہیں
اپنے موہنوں بول تے اپنی سزا منگدے جلو

شوق خود رہبر ہے آپیں رہنما دی لوڑ کیا ؟
منزلیں دی ڳول وچ رستے جدا منگدے جلو

گذری ہوئی گذسان تے افسوس دا اے وقت نیں
آون آلے وقت دی نویں ہوا منگدے جلو

شہر یاریں توں توقع نیں میکوں انصاف دی
عدل دی خاطر نساں نواں خدا منگدے جلو

حق دی ڳالھ آکھن سبیں طاہر اتھاں ہک جرم ہے
دوستو! اپنے سر بچاون دی دعا منگدے جلو

فرحت نواز

ایجھے خوابیں دے عذابیں کوں کتھاں تئیں ڈیکھاں
یاد اوندی دا جہنم ہے جتھاں تئیں ڈیکھاں

جاگدا ہے میڈے دل وچ جیہڑا دھڑکن وانگوں
میں وی تاں اوندے کڈجیں دل دے گھاں تئیں ڈیکھاں

پیار دی بھاء کوں ناں بال ائی آں میں چوری چوری
ہن اے خواہش ہے جو ایں بھاء کوں اتھاں تئیں ڈیکھاں

دل دا شیشہ ہیں کتھاں گھن تے ونجاں ہن فرحتؔ
پتھر ہر پاسے نظردن ہیں جتھاں تئیں ڈیکھاں

قیوم کھوسہ

کے نئیں سٹراں کے تیئں بھنّاں کے تیئں رد فریاد کراں
اد نئیں جین مٹی ملدا جے تیئں نہ نیکوں یاد کراں

پھل دی صورت وانگ لہو ہے ہنجوں وانگوں بے پڑیال
ارمانیں دی اجڑی دنیا وت کیویں آباد کراں

پہلے لیر کتیراں ہے ادھر و ڑنہ توں دل دے سنجے
ڈس ہیں دل کوں سوگ تیڈے وچ کیویں ہن ناشاد کراں

رات کٹے وچ ہجر تیڈے دے روروجیہہ گذریندا ہاں
وچ میتیں منگاں وناہیں باہر و رد نا د کراں

اکھیں درد دل نیر دہادن تھو ڈ ہلن کوں سکدے ہن
ست گھت یار اے رسں ریہے کے تیئں میں فریاد کراں

میکوں ڈیکھ قیوم اے لوکی اہدن آگئے پاگل جا بل
سامنے آ ہیں سجدہ کراں دل دی دنیا آباد کراں

عبداللطیف لطفن

چھوڑ مستیاں مندر آگیاں
عشق تیڈے دے اندر آگیاں

رُل رُل تے بک تیڈے در تے!
میں پاولیس قلندر آگیاں

وچ دربار دے ہتھو خالی
بن سلطان سکندر آگیاں

لطفن تیڈی مرضی رباّ!!
بھاویں کرشن چندر آگیاں

پروین عزیز

جیہڑا باڈ سدا نہ بانفتا باں وچ
اج او چھیدا پئے کتاباں وچ

کھول تے او ندی ذات دے گنجل
خود میڈی ذات ہے عذاباں وچ

جیہڑا سنگتی نہ ہووے ہک پل دا
کیویں ڈیکھاں میں اوںکوں خواباں وچ

آپ او خود سراب لگدا ہے
جیں کوں گولیا اساں سراباں وچ

اونکوں بھل تے تاں ایہو کجھ نیمے
اتساں رُلسوں ودے خراباں وچ

سیف اللہ سیفل

حاتم بنڑ سوالی بیٹھاں
ڈو ہتھیں ہیں خالی بیٹھاں

دل دیوچ گھپ اندھارا
یاد دے ڈیوے بالی بیٹھاں

من ہا اپنڑاں میلا برتن
ہنجوں نال اگھالی بیٹھاں

سجھ دی اکھ دچ اکھیں پا کے
دل دی اکھیں بھالی بیٹھاں

ہتھیں پا کے پیار دا تیشہ
پتھر دا دِل ڈالی بیٹھاں

سیفل سیکوں فخر وڈا ہے
عشق نگر دا والی بیٹھاں

نیاز حسین لکھویرا

توں ای وعدے توں پھر دار ہیوں سیئں
اساں اج تیئں نہ کیتی ہتے کوں نیئں

اساں سادڑے مزاج بھولڑے لوک
ساڈے بھون کیتے وی نکھاں جیئں

جیہڑا ساڈے سراں دی چادر ہئی
اوں جیہاں ول نہ ملسی سر دا سیئں

توں تاں بدل ہیں تیڈے ہوندے ہوئیں
ساڈی روحاں دچالے بدن بھئیں

نہ ای دشمن ہیں اساں ہک بے دے
تیڈی ساڈی تاں دوستی وی نہیں

کیا خبر ہئی جو توں دی لٹ گھنسیں
اساں بیکار پکڑی تیڈی بہیں

حامد علی شاکر

اے کیجھے حسین ان جو کو لہوں بلہیندن
پوا دیس شیشے دا، پتھر مریندن

اے پانی دے وچ ریت دا گھر بنا تے
محبت دی سب کیتی کرتی بوڑہیندن

بیں یاریں کوں دی خوب پرکھیسے جگہتے
دفن دے بہانے کفن پے لہیندن

بدن وچ تاں قطرہ لہو دا نی رہ گیا
ولا او پے کیوں دیلنے وچ ولیندن

ازل توں ہے دستورِ اہلِ جفا دا
چڑھاتے جا پوڑی دے ڈاکے کپیندن

چھڑا اپنے منہیں کوں رنگن دی خاطر
میڈی آرزوئیں پے چٹ تے کوہیندن

نواں ظلم شاکر ڈٹھم میکدے وچ
ادا نال پیالے دا ساغر بھنیندِن

بشیر غمخوار

نکما ہے کوئی بھانویں کتھائیں کم کریندا پئے
غم زندگی ہر اک بندہ تیڈا ماتم کریندا پئے

میکوں الوادنا پئے گئے خدائے وقت کوں آکھو
سزا تجویز کر بہوے خطا آدم کریندا پئے

میڈے نکھڑن دا نہ سہی آپنے نکھڑن دا غم ہوسی
اخیر او جودے مونجھاتاں کئیں دا غم کریندا پئے

سنگر دیاں ہن بہاراں ڈیکھ کے تیڈیں سنگاریں کوں
تیڈے سنجھرن دیاں رلیاں ہک ایہو موسم کریندا پئے

میڈے دل دی شرارت ہے بیا کہیں دا کہ شمہ نئیں
تیکو سرکش بنا چھوڑیس میڈا سر خم کریندا پئے

جے غنچے دا جگر چھیڑدے تاں اوکوں پھل سڈیندن چا
زمانہ اے جیڈے صدمے سنڑھیاچ ضم کریندا پئے

فقیری ولیس دل زخمی لباں تیں شکر دا کلمہ
ادا سنت پیمبر ﷺ دی اساڈا ادم کریندا پئے

مشتاق ثمر

میں جیندئیں کفن اپݨا سیتی ودا ہاں
مرن توں مرن پہلے نیتی ودا ہاں

میں تیراں دی نوکاں نے سینے کوں رکھ تے
محبت دی معراج کیتی ودا ہاں

میڈا دار دے نال رل گئے ستارا
کیتی سیج توں دل کنڈ یتی ودا ہاں

تساں موت جینکوں سڈیندے ہو لوکو!
محبت دی مئے ہے میں پیتی ودا ہاں

میکوں کئی سنتیسی نال کتے تیں سنیسی
میں درد ہیں توں میدان جیتی ودا ہاں

میکوں لوڑ کافور دی نئیں ذرا بھر
میں بے جان بت بݨ تے بیتی ودا ہاں

میں مشتاق ڈکھیں دی ابدی قبر وچ
دفن آپ کوں آپ کیتی ودا ہاں

جمشید احمد کمتر

پھل جے کبنہیں تو ہاڈے کولوں پتھر ناں ہن مارو
تواڈے ہتھ دی کئی شے آدے ہن تک میڈے یارو

شیشے دے ایں پیالے کولوں ٹھیک اے مٹی والا
نوٹ جے پودے گھن ای گھندوں نواں شہر نزارو

ایں بیڑی تے چڑھو ناں پئے اے بے پور پیڑ نیدی
مشکل ہے جو لنگھے ایہا ایں دریا دے پارو

کہیں کوں کئی ہمدردی کہیں ناں کوئی کہیں دا مخلص
ہر کوئی اپنے وار گلیندے ناں کوئی کہیں دے وارو

سچ جے جرم اے کئی وت مجرم ایہو جرم کریسن
مقتل گاہیں جوڑ کھڑا دو، نویں کوٹ اسارو

سرمد تے منصور دا قصہ دل پیا تھیندے تازہ
تواڈے خادم بن پے اجن کربل دے سردارو

کمتر قسمت ہوسی جیکرہ بچپن گھر دے ککھڑے
بھادے بھانبھڑ بلدے کھڑن ہن تاں ڈیکھ چڑھاوو

اعجاز ڈیروی

دلڑی خادم، غلام باندی اے
ایہہ تیں نوکر نہاڈے ناں دی اے

کیا بھیا توں جو رُس گیوں ہیں توں
یاد تیڈی تاں دل دی آندی اے

جیویں اے یار توں کریں نیکوں
اوں وی ٹھاندی اے ایں وی ٹھاندی اے

میڈی کوئی گالھ تیکوں نئیں بھاندی
تیڈی ہر گالھ میکوں بھاندی اے

آ جو مہجور دلڑی خوش تھیوے
آ جو مہجور دلڑی ماندی اے

جعفر بلوچ

روا ڈیکھسوں نا روا ڈیکھسوں
ڈیکھیسی جو ساکوں خدا ڈیکھسوں

عقوبت دا ڈر ہیشگی کیوں کروں
خطا کر گھنسوں وت سزا ڈیکھسوں

قیامت دی واعظ نہ تکرار کر
اچھا ڈیکھسوں ہر نہ کہا ڈیکھسوں

محبت نری بے دماغی نہیں
اساں عقل و دل کوں ہلا ڈیکھسوں

اساں سر دی ڈیسوں اساں جان وی
مگر پہلے کھوٹا کھرا ڈیکھسوں

دہاں یار دی ہے زباں پیار دی
غزل ملتانی سنا ڈیکھسوں

ہنیں جعفرا اسٹیج تے آ ونے
او شاعر ہے شعلہ نوا ڈیکھسوں

برداسندھی

کولہہ ہوویں توں کھڑ کھڑ ہسیں
دور ہوندیں دی دل وچ وسیں
گولن پھولن دالے رل گیئے
ڈس نہ اپنا سانول ڈسیں

نیڑے نیڑے توں دی نیڑے
ویڑھے ویڑھے وسیں رسیں
تیڈے برہ حساتے دیرے
برڈا بھیدائے جانم مستیں!

طلعت محمود

زندگی تجویز کریں دا سطے نوں خود سزا
اِتھ زمانے تاں نہیں رکھی عزت کوڈی تلا

ہیں زمانے وچ جہ راس آ ئی ہے تنہائی میکوں
اے میڈا دستور نئیں کشکول چاپناں ہر دا

ہیں زمانے وچ نہیں کندھیاں دی گل لیندیاں ہیکوں
اج زمانے دے تاں اے دیوار و در ہن بیوفا

لوک زہلی ہن انھاں بس آدمی دے روپ وچ
نانگ بݨ انسان کوں انسان اج ہے کھا گیا

گئی کہیں دا یاری بس کوڑے ناطے ہن انھاں
اپݨی آئی آپ چا دے وقت اینجھا آ گیا

ظہور احمد آثم قریشی

وچ ہواواں چھوڑ گیوں ڈیوے وانگوں بال تے
ترس وی نہ آیا تیکو وری میڈے حال تے

ویندا ہاں ہوں کوں مناون من ویندے جیکر مٹھا
رس گیا ہیں میڈا سانول ہک نکی جئی گال تے

عشق دی خاطر لہوائی پھڑی کھل تبریز نے
سوہنی وی مہنوال کوں پاتا جیا تی گال تے

دفت دا منصور ہم سولی چڑھیاں سیج آکھو تے
سر نہ رکھیا ہیں کہڑا ہیں کوڑ دی درسال تے

ہر کہیں ویرے غم کوں ہاں دے نال کیوں لیندا ودیں
کیا تیکوں حاصل تھیسی آثم عمناں کوں پال تے

شفیق صابر

یار میکوں قتل کر کھِلدا رِیہا
ترس کیتا دی نہیں اوں بے وفا

سُول ساری رت جگر دی پی گئے
درد ظالم ڈٖے نشانی ٹُر گیا

ہر شہر دستی صلیباں سج گیاں
انتظار اے وقت کہیں منصور دا

موت وی منظور ہے فی الحال کجھ
روح کوں تاں انتظار ہے یار دا

اِتھ نہیں ہمدرد دی صابرؔ کوئی
یار کیتے ظلم سہنا پئے گیا

بی ۔ اے کاوش

آ، رج تے ڈیکھ ماہی اپݨے غلام دا گھر
نیں باجھ اینویں لگدے جیویں مَنام دا گھر

ہنجواں دے ہار پرویندے ویلا پیا گزردے
نہ ڈینہہ کوں بھاہ بلدی نہ ڈیوا شام دا گھر

جیں ڈینہہ دی کندھ چاکیتی دلدار جان مجھ تے
کنڈیاں دی سیجھ بݨ گئے میڈے ارام دا گھر

گوشے دے وچ ذرا وی دَولت نہ بھیں نیکوں
جتھ روشنی نہ ہووے سمجھیں غلام دا گھر

کیا تیکوں مل گیا ہے برباد کرتے میکوں
خوش تے نہال ڈسدے باقی تمام دا گھر

جیں شخص ہن ونڈایاں الفت دیاں کھرے سوغاتاں
کاوش کیوں بݨ گیا ہے اج انتقام دا گھر

حیدر قریشی

موہنجھیں دی خشبوئیں دے وچ موسم گھلیج گئے
لفظاں دے وچ کجھ ایں طرحاں جذبے رچیج گئے

چاتی ود اُجنازہ میں اپنی سنجان دا
خود ہیں توں میڈی ذات دا شیشہ بھنج گئے

رہ گئی اے کیہڑی گالھ ہن اوندے یا میڈے وس
ویلے دے ہتھ وچوں دی سب کجھ کھسیج گئے

لُک چھپ دے وچ تاں روز و بھید اتے لبھدا ہا
اج او ہمیشہ واسطے ہیں توں ونج گئے

مفہوم اوندے نال ہا میڈے وجود دا
او گئے تاں ہیں وچوں میڈے معنی کتیج گئے

حیدر کہیں دے پیار دا امدا ہئے دل خیال
مجبوریں کوں سوچ تے دل ہاں بھر تیج گئے

حیدر قریشی

فن دا اظہار

شاعر تے ادیب لفظیں دے ذریعے، مصوّر رنگیں دے ذریعے، مجسمہ ساز بے کار پتھریں کوں جیندیں جاگدیں وجودیں دے قریب تر بناون دے ذریعے تے موسیقار تاریں وچوں آوازاں پیدا کرن دے ذریعے اپنے اپنے فن دا اظہار کریندن۔ سوال اے ہے جو فنکار اپنے فن دا اظہار کیوں کریندے ؟

لیکن ایں سوال دا جواب گولن توں پہلے اساں اے ڈیکھدوں جو فن دی اصل شکل کیا ہے۔ کیا ہک کاغذ دے اُتے لکھی ہوئی نظم یا افسانہ یا مجسمہ ساز دا بنایا ہویا مجسمہ فن اے؟ اگر کوئی شاعر یا ادیب کاغذ دی خارجی صورت کوں استعمال نہ کرے تے کیا اونکوں شاعر یا ادیب کوئے نا منیا ویسے؟ یا کوئی مجسمہ ساز کہیں پتھر کوں متشکل نہ کرے تے اوں کوں فنکار کوئے ناں منیا ویسے جبکہ اوندے اندر فن کاری موجود اے؟ اگر اساں فنکار کوں اوندے فن دی خارجی شکل دا پابند کر ڈیوں تاں کیا ایہہ ادبی چیرہ دستی نہ ہوسی؟ فن پتھر اچ کوئی ہوندا فنکار دے ہتھیں وچ تے دماغ وچ ہوندے۔ فن کاغذ دے لکھیں ہوئیں لفظیں وچ کوئی ہوندا۔ فن کار دے داخلی جذبات تے محسوسات اونکوں تخلیق کریندن۔

اطالوی مفکر کروچے فن دی داخلی اہمیت دا قائل ہئی تے اوندے نزدیک فن دا
بنیادی محرک فنکار دے داخلی جذبات تے محسوسات ای ہوندن اوندے شاگرد جین ٹیل
نے داخلیت پسندی کوں داخلیت پرستی تک پچاڈِنا تے فن دے خارجی اظہار دی
اہمیت کوں بالکل نظرانداز کرڈِتا۔ اتھاں ہک مسئلہ تاں ایہہ پیدا تھیندے کہ
جیں ویلھے تک فن دے اظہار دی خارجی صورت پیدا نہ تھیوے تنقید کیویں کیتی ونجے لیکن
اینے توں وی وڈا المیہ ایہہ ہے جو فن دے خارجی اظہار دے بغیر فن پارہ دی لے موت
ماریا ویندے۔

داخلیت پسندیں دے ایں نظریئے دے مقابلے تے ڈُوجھے پاسوں اساکوں
"ادب برائے زندگی" دے علمبرداریں نال واسطہ پوندے۔ افلاطون بھاویں اپنی مثالی
ریاست اچوں سارے شاعریں تے فنکاریں کوں کڈھ ڈِتا ہا پر اوایں گالھ دا قائل ہا جو اجھیاں
نظماں لکھیاں ونجن جیندے وچ دیوتائیں دی تعریف تے توصیف ہووے پر او اجہی شاعری کوں
عوام دے ہتھ اچ ڈِیون توں پہلے سرکاری منظوری دا پابند کریندا ہا تاں جو اوندا کوئی
غلط اثر نہ ہووے۔ ارسطو نے افلاطون دے انتہا پسند خیالات کو مسترد کیتا پر اوں وی فن کوں
کوں زندگی دا پابند کرن دی اہمیت کو تسلیم کیتا۔ ارسطو دراصل ادب برائے زندگی توں ادب برائے
وی طرف پہلا قدم ہا۔ پر اے حقیقت دی اپنی جا تے ہے جو او زندگی دی حقیقتیں کوں نظر
انداز کریندا ہا۔ بلکہ اوندی بوطیقا دی تعمیرای مقصدیت تے تھیندی اے۔ عصرِ حاضر
اچ ادب برائے زندگی دے حوالے نال اساکوں سب توں وڈی پُر تاثیر تے کہیں
حد تک ہمہ گیر تحریک ترقی پسندیں دی نظر اندی ہے گو بحیثیت تحریک ہن اے
تحریک ختم تھی چکی اے پر ایندے مثبت تے مفید اثرات نہ صرف موجود ان بلکہ
اساڈے ادب دے مزاج دا ہک حصہ بن چکن ایں تحریک نے سماجی مسائل کوں
اقتصادیات دے پس منظر وچ ڈِٹھا تے ڈِکھایا ایں طرح تحریک بالخصوص عوام الناس
اچ مقبول تھئی ۔ برصغیر دے حالات دے مطابق ایندا ردعمل "اسلامی
ادب" دی صورت اچ ظاہر تھیا۔ ایہہ تحریک بحیثیت تحریک دی زیادہ
نہیں چل سگی۔ پر ایندے دی اچھے اثرات توں انکار نہیں کیتا ونج سگدا۔
ترقی پسند ادب والیں دی ادب کوں ہک خاص نظریئے دا پابند بناون دی

کوشش کیتی ہئی تے اسلامی ادب والیاں دی ایہام کرن دی کوشش کیتی اختلاف صرف نظریات دی نوعیت دا ہا۔ ادب کوں مقصدیت تے افادیت دے پیمانے نال ڈوہیں ناپن دی کوشش کیتی۔ ایں کوشش دا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ فنکار اپنے نظریات دا "بھونپو" بن تے رہ گیا: تخلیق نظریاتی پروپیگنڈہ دی شکار تھی تے رہ گئی۔ فن دے داخلی تے جمالیاتی پہلوئیں کوں نظر انداز کر ڈتا گیا تے تحریک دے منشور کوں فنکار دی گچی اچ پھندا بنا تے پا ڈتا گیا۔ ایہہ صورت حال دراصل داخلیت پسندی دی "افراط" دے مقابلے تے "تفریط" دی ڈوجھی صورت ہے ایں حالت اچ فن کار فنکار دی بجائے اساڈے سامنے ہک ماہر معاشیات تے سیاسی لیڈر دی صورت اچ امدے یا مذہبی لیڈر تے اصلاح معاشرہ دا ہک دل کارکن بن تے سامنے امدے لیکن کیا ہک سچے فنکار کوں ایہہ زیب ڈیندے؟

اساں ہن اپنے پہلے سوال ڈو ولدوں "فن دا اظہار کیوں کریندے؟"۔

اردو ادب دے ہک اہم نقاد ڈاکٹر وزیر آغا ایں سلسلے اچ وضاحت کریندن تے آکھدن: "اصل بات یہ ہے کہ شاعر ارتکاز کے پورے عمل سے گزر کر اپنی ذات اور اس کے امکانات کو اجاگر کرتا ہے اور ذات ایک بحر بیکراں ہے جس کی کوئی نہایت نہیں ہے وہ شعراء جو عوامی کے عمل میں مبتلا ہوئے اور اپنی ذات کے بطون سے متعارف ہوئے انہیں بیشتر رویے سطح سمندر پر تیرتی ہوئی چوب خشک سے مختلف نظر نہ آئے میرا ذاتی خیال یہ ہے کہ شاعری میں نظریہ سے کہیں زیادہ اہم وہ زاویہ نگاہ ہے جو عرفان کے لمحے کا ایک شیریں ثمرہ ہے اور جو ایک شاعر کو بڑا شاعر بناتا ہے۔ یہ زاویہ نگاہ شاعر کے پورے جسمانی اور روحانی وجود کا مرکزی نقطہ اور اس بات کو ثابت کرتا ہے کہ شاعر کی ذات اندر سے جڑی ہوئی ہے اور باہر سے بھی۔ نظریہ تو شاعر کی ذات کے خلاف بالائی حصے کے جڑنے کا منظر پیش کرتا ہے لیکن زاویہ نگاہ اس کے باطن کی دراڑوں کو بھرنے کے بعد وجود میں آتا ہے یہی زاویہ نگاہ جب شاعر کے کلام میں منعکس ہوتا ہے تو اس کی جاذبیت اور سندرتا اور روشنی دیدنی ہوتی ہے"۔

• ایک صوفی جب (ماورا کے) لمس سے آشنا ہوتا ہے تو خود فراموشی کے عالم میں ہوتا ہے اور خود کو انجذاب کی کیفیت سے بچا نہیں سکتا جب کہ فنکار انتہائی جذب کی حالت میں بھی

جاگ رہا ہوتا ہے فنکار اس عالم میں تخلیق کرتا ہے جو صبح کاذب اور صبح صادق کے درمیان کا عالم ہے جب سوتے جاگتے کی سی کیفیت طاری ہوتی ہے لہذا یہ کہنا کہ تخلیق کے عمل میں شعور قطعی طور پر منہا ہو جاتا ہے تخلیقی عمل کو پوری طرح نہ سمجھنے کا نتیجہ ہے۔ تخلیقی عمل میں فنکار جذب کی حالت کے اندر بھی ہوتا ہے اور باہر بھی اور وہ پہلے اظہار اور بعد ازاں ابلاغ نہیں کرتا بلکہ اندر کی کیفیت کو محسوس کر کے کسی نہ کسی میڈیم کے ذریعے اسے ایک ایسی نئی صورت میں ڈھالتا ہے جو اس سے پہلے موجود نہیں تھی جب تک کیفیت یا حس صورت پذیر نہیں ہو جاتا آپ اسے فن پارے کا نام کیسے دے سکتے ہیں۔"

(جدید ادب شمارہ ۴)

فن دے اظہار اچ داخل تے خارج دے توازن دی گالھ واضح تھی گئی اتے اے حقیقت وی کھل تے سامیں آ گئی کہ فنکار نظریات دا پابند نی ہوندا او یقیناً اپنے ماحول تے اپنے معاشرے توں بیگانہ نی تھی سگدا اوپر جیڑھے حالات تے تجربات نوں او گزردے تے دل او حالات تے تجربات اوندے اتے جو اثرات مرتب کریندن انہیں دا فنکارانہ اظہار ای اوندا اصل فن ہے۔ دل بھالوں اوندے ایمانیات دا حصہ ہوندے ہوئے کوئی وی نظریہ اوندی تخلیق اچ موجود ہووے، اساں بے شک اوندے نظریے دی صداقت دے انکاری ہووں پر اساں اوندی تخلیق دی سچائی دا انکار کو نہ کر سگسوں۔ اقبال تے فیض اب سلسلے دیاں ڈوں اہم مثالاں ہن۔ بے شک اقبال اسلام پسند ہن تے فیض ترقی پسند، پر انہاں نے اپنی شاعری اچ نظریات کو ڈھوون آلا کم نہیں کیتا بلکہ انہیں دے تجربات تے مشاہدات جیہیں ویلے انہاں دے لاشعور تک پہنچ گئے تے دل اتھاؤں انہاں نے اپنا تخلیقی سفر شروع کیتا تے انہیں دی تخلیقی صداقت کوں کوئی چیلنج نہ کر سگیا۔

اساں اپنے لوک ادب دا جائزہ گھنوں تے حضرت خواجہ غلام فریدؒ، حضرت سلطان باہوؒ، بابا بلھے شاہؒ، خوشحال خان خٹک، وارث شاہ تے شاہ عبداللطیف بھٹائی جیہیں عظیم فنکاراں کوں ڈیکھدوں۔ انہاں دی شاعری دے بعض حصیاں کوں اگر سطحی نظر نال ڈٹھا ونجے تاں مذہبی لحاظ نال قابل اعتراض دی معلوم تھیندن گبرائی اچ

ڈیکھے ناں اسرار و رموز دے عجیب عجیب منظر نظر آندن۔ انہاں نے خود کوں کہیں خاص نظریئے دا پابند کوئنا کیتا ہا۔ بلکہ جیڑھی واردات تے صورت حال نال انہاں دا واسطہ ہئے تے اوندے معروضی نتیجے وچ انہاں دے جو جذبات تے محسوسات ہن انہاں نے انہاں کوں اپنی عظیم شاعری دے روپ اچ پیش کر ڈیتا۔ زندگی دی حقیقتاں دا ڈھنڈورہ مختلف نظریاتی گروہ پیندے رہندن انہیں دی عظیم شاعری اچ او حقیقتاں دی موجود ہن حالانکہ او کہیں نظریاتی پروپیگنڈہ دی آلودگی دا شکار کوئناں ہن۔

اج انہاں دا شمار انہاں عالمگیر شاعریں وچ تھیندے جیندے وچ یورپ۔ روس، امریکہ۔ افریقہ تے ایشیا دے باقی علاقیں دے عظیم شاعری شامل ہن۔ حالانکہ اگر نظریاتی حوالیں نال ڈیکھا ونجے تاں انہاں عالمگیر فنکاریں وچ زمین تے آسمان دا فرق ہے گویا عظمت نظریئے دی بنیاد تے نہیں بلکہ فن دی صداقت دی بنیاد تے ملی ہے۔

اساں فن دا اظہار ایں سانگوں نہیں کریندے جو اساں ایں نظریئے دا پرچار کرنا ہا یا ایں نظریئے دی تردید کرنی اے بلکہ اساں نظریاتی پروپیگنڈہ دی گھمن توں اچ تھی تے اپنے تجربات، مشاہدات تے موجودہ صورت حال توں جو کجھ محسوس کریندوں تے دل اوں ویلے اساڈا تخلیقی وجدان جو کجھ اساکوں آکھدے اساں اوکوں بیان کریندوں۔ ایہا اساڈے فن دا منصب ہے

حیدر قریشی

تعلیم : ایم۔ اے

صنفاں : شاعری، افسانہ، تنقید

زباناں : اردو ، سرائیکی

چھپیاں کتاباں : (۱) شفق رنگ

(ضلع رحیم یار خاں کے شعرا۔)

(۲) کرنیں

(بہاولپور ڈویژن کے شعرا)

(۳) سرائیکی غزل